

original scientific paper
prejeto: 2002-11-19

UDK 94 (45:437 Slovaška)"1922/1943":329.18

FAŠISTIČNA ITALIJA NA SLOVAŠKEM: ODNOSI MED ITALIJO IN SLOVAŠKO OD MUSSOLINIJEVEGA VZPONA NA OBLAST DO NJEGOVE KAPITULACIJE

Borut KLABJAN
IT-34018 Dolina (Trst), Dolina 35
e-mail: borutkla@hotmail.com

IZVLEČEK

V besedilu avtor obravnava vpliv fašistične ideologije na Slovaškem od začetka Mussolinijevega vladanja do razpada njegovega režima. Ugotavlja, da so se na Slovaškem že v začetku 20-ih let prejšnjega stoletja začele pojavljati organizirane skupine, ki so se odkrito sklicevale na italijanski fašizem. Podpora Mussolinijevemu režimu se je v medvojnem obdobju znatno razširila, predvsem v krogih, ki so bili blizu slovaški Ljudski stranki. S pričetkom druge svetovne vojne in z nastankom slovaške države so se stiki in odnosi med italijanskim režimom in totalitarno nastrojenimi slovaškimi krogi na oblasti dokončno institucionalizirali.

Ključne besede: Italija, Slovaška, Češkoslovaška, srednja Evropa, medvojno obdobje, druga svetovna vojna, fašizem, fašistična propaganda

L'ITALIA FASCISTA IN SLOVACCHIA: I RAPPORTI TRA L'ITALIA E LA SLOVACCHIA DALLA SALITA AL POTERE DI MUSSOLINI FINO ALLA SUA CAPITOLAZIONE

SINTESI

Nel testo viene trattata l'influenza che l'ideologia fascista ha avuto in Slovacchia dagli inizi del regime di Mussolini fino al suo declino. Si accerta che in Slovacchia già agli inizi degli anni '20 del secolo scorso, si sono formati gruppi organizzati, vicini al fascismo italiano. Il sostegno al regime di Mussolini si è allargato notevolmente nel periodo della guerra, soprattutto nei circoli vicini al Partito Popolare Slovacco. Con l'inizio della seconda guerra mondiale e con la costituzione dello Stato Slovacco, i rapporti con il regime fascista e con i circoli totalitari slovacchi che stavano al potere, si sono definitivamente istituzionalizzati.

Parole chiave: Italia, Slovacchia, Cecoslovacchia, Europa centrale, periodo della guerra, seconda guerra mondiale, fascismo, propaganda fascista

Tako v italijanskem kot v slovaškem zgodovinopisju je vloga italijanskega fašizma na Slovaškem skorajda nepoznana. Na eni strani se celotno pozornost posveča vplivu in pomenu Hitlerjevega rajha, na drugi pa se fašizem bolj ali manj obravnava kot notranja zadeva. Objavljenega gradiva je malo, zato sem v diplomski nalogi, katere kratek povzetek je sledeči članek, uporabil (vsaj kar zadeva gradivo v italijanskem jeziku) podatke iz različnih arhivskih fondov. Še najbolj mi je bilo koristno gradivo iz Zgodovinskega arhiva italijanskega zunanjega ministrstva (ASMAE) in tisto iz Osrednjega državnega arhiva (ACS), obdelal pa sem še nekaj že objavljenih dokumentov iz zbirke Documenti diplomatici italiani (DDI). Večina ostalih virov v italijanskem ter deloma tudi v angleškem jeziku obravnava srednjo in vzhodno Evropo v medvojnem obdobju, in sicer kot enovito celoto in se ne spušča v analizo slovaške specifičnosti. Na splošno pa se obdelani teksti tujih raziskovalcev ukvarjajo z novejšo slovaško zgodovino le posredno, kot del češke oziroma širše češkoslovaške problematike. Slovaški zgodovinarji, kot že omenjeno, pa svoje raziskave usmerjajo v poglobitev stikov z nacistično doktrino. Tako ostaja vpliv italijanske politike v ozadju.

UVOD

Eden izmed povodov za razmišljanje o sodobni slovaški zgodovini oziroma o vlogi, ki jo je italijanska fašistična ideologija imela v tej deželi, je bilo srečanje z bivšim predsednikom društva Società Dante Alighieri iz Bratislave, gospodom Šmatlákom. Po njegovih besedah pred leti ustanovljeno društvo komajda živetari in se zanj zanima le peščica navdušencev. V preteklosti (od prve svetovne vojne dalje) pa je bila navzočnost italijanske države in vse, kar je z njo povezano, na slovaških tleh dosti bolj opazna in markantna. Sam gospod Šmatlák se spominja, kako je v letih med drugo svetovno vojno obiskoval gimnazijo v Banskí Bystrici, kjer so leta 1940 prvič uvedli pouk italijanskega jezika. Prvi učitelj, Slovak Gregorovič, je poleg drugega dijake pospremil na ogled propagandnega celovečernega filma

Alcazar, ki je prikazoval in opisoval zmagovite pohode italijanskih in nemških enot na raznih frontah. Gregorovič je kaj kmalu nadomestil italijanski učitelj Guido Maria Ferrari, ki je učne ure začel s podrobnim pregledom novic iz bojišč. Učenje se je nato nadaljevalo z opisom šeg in navad italijanskega naroda. Iz pripovedovanja gospoda Šmatláka je dovolj jasno, da je bil namen italijanskega učitelja usmeriti zanimanje dijakov v določeno področje in pogojevati njihovo mišljenje s takratnimi klišeji.¹

SLOVAKI V NOVI DRŽAVI V NOVO EVROPO

V komaj minulem stoletju se tesnejši stiki med Italijani in Slovaki pojavljajo že med prvo svetovno vojno, in sicer predvsem po zaslugi M. R. Štefánika, francoskega državljana, vendar po rodu Slovaka, po poklicu astronoma in poleg drugega generala francoskega vojaškega letalstva, ki je v pariških vladnih krogih in kasneje med nekaterimi vidnimi italijanskimi politiki užival precejšen ugled. Zahvaljujoč se njegovemu posegu je takratni francoski predsednik vlade Aristide Briand sprejel Tomáša G. Masaryka,² ki je prav takrat snoval *Československo národno rado* (*Conseil National des pays Tchèques*) – organizacijo, ki naj bi iz tujine vodila boj za osvoboditev Čehov in Slovakov izpod habsburškega jarma. *Triumvirat Masaryk-Štefánik-Beneš* je v naslednjih letih dosegel precejšnje uspehe: predvsem tega, da so zahodne velesile sprejele njegov boj za svojega, se sprijaznile z razpadom Avstro-Ogrske monarhije in še zlasti z ustanovitvijo novih držav, ki naj bi temeljile na narodnostnem principu (tak primer je bila Češkoslovaška³). Italija se je do zadnjega zoperstavljala, in sicer zato, ker bi na tak način neuradno privolila nastanku skupne države južnih Slovanov, to se pravi nevarnemu tekmeču na drugem bregu Jadrana. V času vojne se je stanje spreminjalo in so tudi Italijani (enako kot v Združenih državah Amerike, v Rusiji in v Franciji) podprli ustanovitev vojaških enot čeških in slovaških prostovoljcev, imenovanih *Česko-slovenské légie*. Vodja le-teh je bil spretni Štefánik, ki je s številnimi pogovori z raznoraznimi politiki (tudi italijanskimi) pripomogel, da

1 Po italijanski kapitulaciji 8. septembra 1943 se je G. M. Ferrari odločil, da bo, v nasprotju z večino italijanskega prebivalstva, ostal zvest Mussoliniju in njegovi novo nastali republiki (Repubblica Sociale Italiana, bolje poznana kot Repubblica di Salò). Taka in podobna delovna mesta so torej lahko zasedali ljudje, katerih zvestoba fašističnemu režimu ni bila v dvomu in so bili zato najprimernejši za širitev fašističnega nauka.

2 "Masaryk, Tomáš Garrigue (1850-1937), češkoslovaški politik, filozof in sociolog. Bil je poslanec v avstrijskem parlamentu (1891-1893 in 1907-1914) in je zaslovel po svojih prizadevanjih za priznanje pravic židovski in slovanskim manjšinam. Med prvo svetovno vojno je v Londonu skupaj z Benešem poskušal doseči priznanje češke neodvisnosti in zvezno priznanje svoje države. Po njuni zaslugi so leta 1918 v Pragi razglasili češko neodvisnost, Masaryka pa izvolili za predsednika. Zavzemal se je za prijateljske odnose s Francijo, Nemčijo in Avstrijo in je bil odločen zagovornik Društva narodov. Menil je, da zaradi vse hujše grožnje nacizma Češkoslovaška potrebuje mlajšega predsednika, zato je odstopil (1935) in položaj prepustil Benešu." (Oxfordova enciklopedija zgodovine (1993)).

3 V delu bo uporabljena oblika *Českoslovaška*, *češkoslovaški* itd., saj je tako navedeno v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Bolj primerna in točna pa bi bila zveza *Česko-Slovaška* itd., kot je zapisano v mirovnih pogodbah, ki so botrovale k ustanovitvi nove države.

so na pariški mirovni konferenci češkoslovaški predstavniki lahko sedeli za mizo zmagovalcev.

V tistem obdobju so bili odnosi med Italijani in Československo *národní rada* dokaj plodni. Dve diviziji češkoslovaških legionarjev pod vodstvom ambicioznega italijanskega generala Piccioneja, ki je malo prej nadomestil neposlušnega Grazianija, sta se v prvih mesecih leta 1919 podali na Slovaško, od koder sta po srditih bojih spodili madžarsko vojsko, ki se ni hotela podrediti zavezniškemu ukazom. Le-ti so določali umik sovražnih enot iz ozemlja, namenjenega bodoči češkoslovaški državi. Prijateljski odnosi pa so se kmalu skrhali. Na diplomatski ravni je med Italijani in Francozi prišlo do trenja, in sicer v zvezi s prihodnjim vplivom in nadzorom nad srednjeevropskim prostorom. Tako je konec maja Piccionejevo mesto prevzel francoski general Pellé. Od tega trenutka dalje so se češkoslovaški odnosi z Italijo začeli krepko spreminjati, postajali so vedno bolj problematični in težavni (Hronsky, 2002). Na pariški mirovni konferenci je italijansko nezaupanje do češkoslovaških zahtev prišlo jasno na dan.⁴ Čeprav so bili gospodarski stiki za obe strani še nekaj časa precej vabljivi in koristni, je italijanske voditelje z zunanjim ministrom Sonninom na čelu mučil strah pred novo nastalimi slovanskimi državami (Leoncini, 1978, 358). Zato so Italijani svoje zanimanje raje usmerili k Madžarski, ki je tako postala ena izmed najbližjih in najzvestejših italijanskih sogovornikov.

Češkoslovaška republika je bila v primerjavi z ostalimi državnimi enotami, ki so se na tak ali drugačen način prelevile iz ruševin Habsburške monarhije, nedvomno v zavirljivem položaju. Začasna kriza je neizogibno udarila tudi po Masarykovi državi, posledice pa so bile veliko bolj mile in kratkotrajne kot pri katerikoli drugi srednjeevropski sosedu. Čeprav se statistični podatki včasih malenkostno razhajajo, lahko s gotovostjo rečemo, da je Češkoslovaški pripadalo približno 70% celotne industrijske moči bivše monarhije. S takim potencialom je bila tako na nivoju industrijsko najbolj razvitih zahodnoevropskih velesil. (Berend, Ranki, 1978)

Če pogledamo samo slovaški del države, pa se nam kaže drugačna slika. Nedvomno je bila Slovaška že v predvojnem času, v primerjavi s češkim in moravskim delom, gospodarsko precej bolj zaostala. Stanje se je z novo ureditvijo, ko so se še tako krhke in malo donosne vezi s preostalim delom Ogrske popolnoma izničile, še poslabšalo. Povezave z novim središčem Prago so bile težavne in karseda obremenjujoče za državo, ki se je

hotela iz vojnih ruševin razviti v moderno in funkcionalno enoto. Poleg tega bi slovaška industrija za obnovo in modernizacijo objektov, infrastruktur ter obratov nujno potrebovala podporo s strani državnih oblasti. Državna politika z velikim kapitalom vred pa je raje podpirala in namenjala sredstva osrednjemu delu države.⁵

Čeprav je za ocenitev državne moči industrija bistvenega pomena, bi bila, če ne bi upoštevali agrarne politike, slika povojne Češkoslovaške popolnoma zgrešena. Na Slovaškem se je več kot 60% prebivalstva ukvarjalo s poljedelstvom in z dejavnostmi, ki so z njim povezane. Čeprav je bil odstotek na Češkem nekoliko nižji (30%), je bil vse prej kot zanemarljiv. Zato so vsi z izrednim zanimanjem sledili pripravam na agrarno reformo med leti 1919 in 1920. Reforma pa se ni izkazala za tako radikalno kot so malo prej napovedovali njeni pobudniki. Po desetih letih je bila še skoraj polovica slovaške zemlje v rokah veleposestnikov.

Poleg tega se je zaradi velikih težav za namestitev nove oblasti stanje na Slovaškem razlikovalo od tistega na Češkem in Moravskem. Medtem ko so Čehi kaj kmalu na tak ali drugačen način prepričali Sudetske Nemce, da bo meja potekala tako, kakor je bilo določeno v Parizu, se madžarska vojska in prebivalstvo madžarske narodnosti, ki je naseljevalo območje, dodeljeno Češkoslovaški, ni hotelo sprijazniti z novo ureditvijo. Nezaupljivo so sprejemali novo oblast in se obračali na Budimpešto ter iskali kakršnokoli podporo. Še celo leto po razglasitvi nastanka Češkoslovaške so si sledili številni oboroženi spopadi. Madžarske oblasti pa so pod pritiskom zahodnih velesil le morale kloniti in zapustiti Gornjo Ogrsko, kot so imenovali slovaško območje.

Iz navedenega je razvidno, da bi bilo na Slovaškem tako na družbeno-gospodarskem kot na političnem področju izenačenje stanja z vsedravnim skrajno omejevalno in posplošujoče. Številna nerešena vprašanja s teh področij so, kljub velikemu razcvetu na področju kulture, šolstva in na splošno narodne samozvesti, privedla do tega, da se je nelagodje Slovakov postopoma širilo in stopnjevalo. Na to struno so spretno igrali nekateri politiki. V podporo jim je bila tudi takratna mednarodna politična situacija, naklonjena uveljavitvi močnih figur, ki so s populističnimi gesli osvajale sestradane množice. Veliko ljudi je, razoračanih nad dotedanjim političnim razredom, sprejemalo nove mešije.

4 Poleg najboljčutlivejših argumentov združitve Čehov in Slovakov v skupni državi in neločljivosti ozemlja, ki so zgodovinsko pripadala češki kroni, je češkoslovaška diplomacija predložila vrsto zahtev, ki so tudi za naše ožje območje izredno zanimive. Ozemeljski koridor med Slovaško in Slovenijo ter internacionalizacija železniške proge med Bratislavo in Trstom. Trst je bil tako pred vojno kot po njej izjemno privlačen za češki kapital, ki je iskal novih poti za svojo uveljavitev in razvoj.

5 V 20-ih letih so na Slovaškem zaprli približno 200 industrijskih obratov in tako je ostalo brez zaposlitve skoraj četrtina vseh delavcev, zaposlenih v industrijskem sektorju. (Lipták, 2000, 115)

NOVOST NA SVETOVNEM POLITIČNEM PRIZORIŠČU: FAŠIZEM

Po pohodu na Rim oktobra 1922 so Italijani dobili svojega duceja – Benita Mussolinija. Ta se je s spretnimi potezi in manevri povzpел do samega vrha državne politike ter se s pomočjo nekaterih industrijalcev in veleposestnikov znebil ostalih "omahujočih" političnih mož. V nekaj letih je fašistično doktrino povzdignil na raven državne ideologije in s pomočjo svojih pajdašev onemogočil kakršenkoli prevrat.

Režim se je v prvih letih fašistične vladavine bolj ubadal s tem, kako bi se čimbolj utrdil pa tudi s postopno fašizacijo državnega aparata. Zato si Mussolini in njegovi tovariši niso mogli privoščiti, da bi svoj nauk širili izven državnih meja. Mussolini je sam trdil, da ga kaj takega sploh ne zanima. Vendar je nova ideologija vzbujala veliko zanimanje in fašistični vzor se je brez podpore italijanskih oblasti ali organizacij kar sam širil (Borejsza, 1981, 21).

Na Slovaškem se je, in to v okviru dveh strank, ki sta bili med najstarejšimi na slovaškem političnem prizorišču – Slovenská národná strana (SNS) in Slovenská ľudová strana (SLS), naklonjenost fašističnim prvinam pojavila takoj po Mussolinijevem pohodu na Rim (Kamenec, 1980, 46). V tistem trenutku sta ti dve stranki vodili odkrito protivladno politiko, in sicer z namenom, da bi se izmuznili iz centralističnega praškega primeža in tako za Slovaško dosegli čim širšo avtonomijo. Vsaj toliko široko, kolikor jo je predsednik Československe národne rade T. G. Masaryk pred leti obljubil predstavnikom čeških in slovaških združenj v Združenih državah Amerike.⁶

V novi državi se je v povojnih letih uveljavila teorija čehoslovakizma. Gre za koncepcijo o dejstvu, da Čehi in Slovaki tvorijo en narod. Proti takim idejam sta ostro nastopili stranki SNS in SLS.

Ko je na svetovno prizorišče stopil fašistični duce Benito Mussolini, so se v okviru teh dveh strank začele pojavljati osebe in skupine, ki so se bolj ali manj odprto zgledovale po njem. Poveljevale so njegovo politiko, se zgražale in "udarjale" po lastnih državnih voditeljih ter se z ekstremističnimi gesli skušale prikupiti zbeganim ljudskim množicam.

Za vsemi temi visoko donečimi, narodno in socialno občutenimi gesli in parolami nekaterih slovaških najvidnejših mož so seveda, poleg drugega, stala politična

spletkarjenja, osebne bitke glavnih osebnosti in bitke med pripadajočimi frakcijami ter boj za premoč na političnem bojišču.

Nekateri člani Narodne stranke so v Martinu⁷ ustanovili *Jednoto slovenských junakov* in čeprav je bil uradni namen te organizacije ohranjanje slovaškega jezika, so bili iz nje izločeni komunisti in židje. Isti stranki je pripadal tudi L. Bazovský, ki je v mestu Lučenec postavil na noge organizacijo *Slovenských národných fašistov*. Skupini nista dosegli večjega pomena; z ene strani zaradi omejene moči Narodne stranke, z druge strani pa zaradi neizbežnih medsebojnih obračunavanj znotraj organizacij samih.

Novo nastale fašistično nastrojene skupine oziroma organizacije, povezane ali pa navdahnjene s fašističnimi ideali, je z veseljem pozdravila Ljudska stranka. Dne 31. decembra 1922 je v njenem uradnem glasilu *Slovák* izšel članek z naslovom *Slovaški fašisti in politične stranke*, v katerem je bilo med drugim napisano: "... Naše stališče do slovaških fašistov je jasno: smo z njimi, če so iz naroda, z narodom in za narod slovaški ..." (Čaplovič, 2001, 83).⁸

V naslednjih mesecih je radikalna struja, zbrana okrog Vojtecha Tuke, poleg drugega še glavni redaktor *Slováka*, začela v okviru stranke pridobivati vedno večji vpliv. Zato ji je brez večjih težav uspelo uveljaviti predlog o ustanovitvi neke vrste zasebne strankarske policije, ki bi v volilnem letu 1923 na strankarskih zborovanjih in shodih skrbela za varnost in red. Vedno večja skupina varnostnikov se je kaj kmalu prelevila v pravicatno organizacijo z lastnim statutom, točno določenimi pravili in priznanimi voditelji. Nadela si je ime *Rodobrana* in z izrazitimi nacionalističnimi gesli, naperjenimi predvsem proti Čehom in Madžarom, ter s protižidovskimi izpadi, povezanimi z vsesplošno nestrpnostjo, ki jo je takrat razširjal italijanski fašizem, stopila na politično sceno.

Eden izmed temeljev, ki se je jasno kazal v govorih njenih pripadnikov, je bila verska vsebina in pripadnost. Dobesedno stražili so nastope cerkvenih oblasti in predstavnikov, vestno sledili cerkvenim procesijam in si kot simbol izbrali križ, obdan z bodečo žico. Znak je bil zašit na njihovih črnih srcah, ki so jih nosili na javnih nastopih in je bil tudi vklesan na toporišču dolgih lesenih palic, imenovanih *valáške*, ki so jih uporabljali, ko so obračunavali z raznoraznimi sovražniki. Večkrat so bili na udaru politični nasprotniki, predvsem socialisti

6 31. maja 1918 so se v Pittsburghu sestali Masaryk in zastopniki *Slovenske lige* ter *Češkega narodnega združenja*, da bi se dogovorili o bodoči ureditvi skupne češke in slovaške države. Pittsburska pogodba je predvidevala republikanski ustroj države in demokratično ustavo, ob tem pa še avtonomijo za Slovaško pokrajino, ki naj bi imela svoj parlament, lastno upravo in sodstvo ter slovaščino za uradni jezik.

7 Turčiansky Sv. Martin (ali samo Martin), mestece na severu Slovaške, ki je bilo v 19. in v začetku 20. stoletja center slovaškega narodnega gibanja.

8 *Slovenskí fašisti a politické strany*: "...naše stanovisko k fašistom slovenským je jasné: Sme s nimi ak sú z národa a pre národ slovenský..." (Slovák, 31. 12. 1922).

in komunisti, s katerimi so se včasih tudi fizično spopadli.

Voditeljem *Rodobrane* je uspelo izkoristiti vsesplošni radikalizem, v tistem obdobju prisoten med mlado generacijo, ter medse privabiti veliko mladih ljudi, predvsem študentov. Zato je bil mladi univerzitetni študent prava Vojtech Hudec postavljen za predsednika organizacije, pa čeprav je bil v svojih odločitvah popolnoma podrejen prej omenjenemu Vojtechu Tuki. Slednji je tako izoblikoval program *Rodobrane*, da je organizacija že spominjala na paravojaško enoto po vzoru italijanskih *Squadre d'Azione* (Čaplovič, 2001, 85). V nekaj mesecih se ji je priključilo približno pet tisoč privržencev, ki so začeli nastopati tako na zborovanjih Ljudske stranke kot tudi samostojno.

Zaradi odkritih rasističnih in ekstremističnih posegov govornikov *Rodobrane* ter zaradi krvavih izgrediv njihovih nasilnih članov, imenovanih *rodobranci*, se je osrednja praška vlada odločila, da se organizaciji postavi po robu in jo je v avgustu leta 1923 prisilno ukinila.

SLS je proti ukrepu, ki ga je pojmovala za izredno krivičnega, odločno protestirala in se zato obrnila na najvišje državne sodne organe. Hkrati se je izpod peresa Karola Sidora, Tukovega naslednika, v redakciji strankinega glasila začela razvejana in masivna tiskovna ofenziva proti vladnemu odloku in proti vladi sami. Voditelj *ludákov* (tako so pravili privržencem Ljudske stranke) Andrej Hlinka se je večkrat postavil na stran *Rodobrane*, čeprav so mu včasih člani le-te vzbujali precejšnje nezaupanje.

Tako se je zaključila prva etapa uradnega delovanja *Rodobrane*. Njeni somišljeniki so, ne da bi se podredili vladnim ukazom, s svojo dejavnostjo nadaljevali "pod streho" telovadne katoliške organizacije *Orol* in v okviru različnih verskih društev. Najbolj priljubljeno je bilo društvo *Spolok svätého Vojtecha* (Čaplovič, 2001, 85). S takim prikritim delovanjem so torej obšli vladni ukaz ter ostali v prid slovaške avtonomije, ki je bila največja skrb Ljudske stranke in njenih organizacij, angažirani na različnih področjih. Njihovo plodno podtalno delovanje se je nadaljevalo do parlamentarnih volitev v novembru 1925, ko je na slovaškem političnem prizorišču *Rodobrana* spet odkrito nastopila.⁹

Po njihovem ponovnem nastopu v drugi polovici 20-ih let so kazali veliko bolj markantne fašistične simbole in so bili bolj organizirani, z jasnejšim programom v duhu gesla *Slovaška – Slovacom*. Začela so se povezovanja z ostalimi sorodnimi skupinami, predvsem s češko *Narodno Obec Fašisticko* in *Moravsko Orlico*, kar je imelo za posledico, da so se protičeški izpadi vsaj začasno precej umirili. Tuka se je v prvi polovici leta

1926 večkrat sestel z voditeljem čeških fašistov generalom Gajdo in skupaj sta snovala državni prevrat, ki bi omogočil fašističnim silam prevzem oblasti. Državni udar naj bi izvršili med *VIII. Vsesokolskim zletom*, ki naj bi se odvijal v Pragi v prvih dneh julija 1926.

Glasilo *HSLS Slováč* je s svojimi zloglasnimi prispevki že dalj časa pripravljalo in usmerjalo bralce proti predsedniku Masaryku, vladi in vladnim strankam, za kar se je posebno zavzemal sam Tuka. Pomenljiv primer je članek z naslovom *Fascismus regenerans*, ki je maja 1926 izšel na prvi strani omenjenega časopisa. Avtor, ki se je podpisal s psevdonimom Orion, je kar po vrsti kritiziral vlado, predsednika, legionarske organizacije, judovsko skupnost, socialiste, komuniste, framazonske lože, opirajoč se na prepričanje, da so vsi skupaj krivi za odklonilni pristop do Mussolinija in italijanske fašistične politike. Obenem je proti koncu članka večkrat poudarjal dejstvo, da bi bil fašizem v primeru, da bi prinesel s seboj vse prednosti in ugodnosti, kakršne je "priboril" Italiji, na Slovaškem prav gotovo dobrodošel.

Napovedani državni udar je ostal le na papirju oziroma v glavah voditeljev čeških in slovaških fašistov. Vendar Tuka s svojo prevratniško dejavnostjo ni odnehal. Že v teku naslednjega leta je za pomoč zaprosil svojega starega znanca Attilia Tamara, ki je bil takrat v Hamburgu italijanski honorarni konzul. V zasebnem pismu ga je zaprosil, naj resno upošteva možnost, da bi italijanski fašisti oborožili slovaške somišljenike in kasneje še sami vojaško posegli na Slovaškem. Istočasno bi morala italijanska diplomacija poseči na mednarodno prizorišče, začasno onemogočiti češke protiukrepe in onesposobiti najožji češkoslovaški zaveznici Romunijo in Jugoslavijo. (Kramer, 1957)

Prav tako kot prejšnji tudi slednji poskus ni imel uspešnega konca, čeprav Mussoliniju (kakor je razvidno iz italijanskih diplomatskih dokumentov) ni ušla "iz vida" protidržavna dejavnost slovaških avtonomistov. Še sam je v nekem dokumentu zapisal: "*Interessante bisogna seguire*."¹⁰ (DDI, 332). Verjetno se je italijanski duce že nadejal, kako bi lahko *rodobranci* izkoristil za oslabeitev nevarne tekmice Češkoslovaške, kateri je zameril demokratično ureditev in tesno povezanost s Francijo. Mogoče je celo hotel slovaške avtonomiste uporabiti v svoj prid, tako kot je delal s hrvaškimi ustaši in z makedonskim revolucionarnim gibanjem VMRO. Oboje je podpiral, oboroževal in usmerjal, in sicer z namenom, da bi čim bolj onesposobil sosednjo kraljevino SHS.

Kakršnekoli so bile njegove misli oziroma namere, bi se verjetno težko uresničile. Še toliko bolj, ker je bil

9 Tistega leta si je Ljudska stranka nadela pridevek *Hlinková*, tako, da je postal njen popolni naziv *Hlinková slovenská ľudová strana* (HSLS). Popravek je jasno kazal na vpliv, karizmatičnost in ugled, ki ga je med svojimi somišljeniki užival duhovnik in voditelj Andrej Hlinka.

10 Zanimivo, treba je slediti.

Tuka aretiran. Ob deseti obletnici nastanka Češko-slovaške republike je le-ta v *Slováku* objavil članek o tako imenovani tajni klavzuli, ki naj bi bila zapisana v *Martinski deklaraciji* – listini, s katero so se Slovaki leta 1918 odločili za skupno državo s Čehi. Klavzula, tako je trdil Tuka, naj bi omejevala obstoj Češkoslovaške za dobo deset let, nato bi morali slovaški predstavniki, v kolikor bi se s tem strinjali, potrditi svojo privolitev v tako ureditev. Članek in kasnejše podobne izjave so v samem praškem parlamentu izzvale ogorčene proteste. Tuko in vrsto sodelavcev so aretirali in obsodili zaradi vohunstva. *Hlinková slovenská ľudová strana*, ki je bila takrat članica vladne koalicije, ni spregledala popularnosti, ki si jo je Tuka s tem posegom pridobil med volivci, in je zato nekaj dni po njegovi obsodbi zapustila koalicijo, medtem ko sta ministra Tiso in Labaj, iz vrst iste stranke, zapustila vladni kabinet.

Z aretacijo njenih voditeljev je tudi *Rodobrana* zašla v globoko krizo, zaradi katere si ni več opomogla. Fašistično nastrojeno krilo Ljudske stranke, ki si je zamisljalo, da bi *Rodobrana* lahko bila v vlogi njihovega orožništva (v okviru avtonomne Slovaške), pa je ostalo brez svojega najradikalnejšega dela.

Slovaškim občudovalcem fašizma sta takrat priskočila posredno na pomoč sam Mussolini s predstavniki Vatikana vred. Duce je prav leta 1929 sklenil tako imenovano *lateransko pogodbo*, konkordat s Svetim sedežem, in pritegnil na svojo stran milijone vernikov, ki so do takrat skeptično in nezaupljivo gledali na italijansko politiko (Borejsza, 1981, 24). Za večino katoliških vernikov, razpršenih po celem svetu, je Mussolini postal sprejemljiv sogovornik, če ne celo zaveznik v boju proti sovjetskemu komunizmu.

Na Slovaškem je imela katoliška vera od vedno močan vpliv, saj so bili katoliki daleč najštevilčnejša verska skupnost. Predstavljali so namreč več kot 80-odstotni del prebivalstva.

Tako so se preko verskih pridig množila svarila pred socialistično in komunistično "pohujšljivostjo", v nekaterih krogih pa se je vedno močneje dvigal glas, ki je prebivalstvo opozarjal na "židovsko nevarnost". Na tak način se je fašistični nauk iz omejenih in tematičnih *rodobranskih* skupin v milejši obliki širil med ljudi. Po Mussolinijevem dogovoru z Vatikanom se je fašistični sistem navidezno znebil svojega ekstremističnega naboja. Le-ta je bil do takrat značilnost radikalnih in brezperspektivnih skupin. Na začetku tridesetih let je tako ducejeva doktrina lahko prodrla do širših množic, ki so poleg drugega v njej iskale rešitev za hudo gospodarsko krizo. Gospodarski polom se je iz Združenih držav Amerike pomaknil v Evropo, kjer je močneje

prizadel države z demokratično ureditvijo. To se pravi, da sta bili najbolj na udaru ravno Češkoslovaška in njen zahodni zgled Francija.

USODNA TRIDESETA LETA

Fašistična ideologija na Slovaškem se je, predvsem zaradi omenjenih zunanjih faktorjev in zaradi notranje podpore, do 30-ih let prejšnjega stoletja širila brez vidnejših posegov italijanskih oblasti.

V začetku 30-ih pa se je na svetovnem prizorišču pojavil nevaren tekmeč – Hitler, ki je s svojimi še bolj poudarjenimi skrajnimi gesli duceja prehitel po desni strani. Z njegovim prevzemom oblasti se je Mussolini znašel pred nevarno konkurenco. J. P. Goebbels je s svojim *Reichministerium für Volksaufklärung und Propaganda*¹¹ v nekaj mesecih uspešno postavil na noge to, kar Mussoliniju ni uspelo v desetih letih. Nacistična ideja je, kot najbolj priljubljena desničarska totalitarna ideologija, začela vedno učinkoviteje nadomeščati fašizem, nenazadnje tudi v srednji Evropi, kjer je bil še vedno živ strah pred nemškim ekspanzionizmom. Čeprav so se narodi srednje in vzhodne Evrope bali Hitlerjevih imperialističnih teženj, je bilo veliko osebnosti in skupin, ki so z odobravanjem sprejemale njegove "zapovedi". Najbolj priljubljeni so bili govori z ostro protikomunistično in protisovjetsko vsebino. Taki, ki so odkrito postavljali v dvom povojno ureditev Evrope ter zahteve po čimprejšnji rešitvi "judovskega vprašanja".

Mussolini je moral ukrepati. Zato je julija 1933 ustanovil organizacijo *Comitati d'Azione per l'Universalità di Roma*.¹² Njegov namen je bil bojevati se proti komunistični internacionali in zoperstaviti se naraščajoči Hitlerjevi moči. Ducejev načrt je jasno kazal, da je hotel z združitvijo raznih organizacij, skupin, strank in frakcij, razpršenih po Evropi, rešiti svoj mednarodni položaj in potrditi italijanski fašizem kot vodilno desničarsko ideologijo. Na tak način pa je dokončno demantiral lastno trditev, in sicer, da fašizem ni blago, ki bi se ga dalo izvažati (tako je od samega začetka sam večkrat poudarjal).¹³

Fašisti, nacionalisti, razni konservativci, privrženci korporativizma in reakcionarji vseh vrst so pristopili k Mussolinijevemu projektu. Iz Italije je cela vrsta vplivnih mož in vidnih osebnosti "romala" v tujino, da bi tam pridobila čim več podpore. Na Madžarskem in Češkoslovaškem je bila naloga poverjena *camerati Vecchiniju* (ACS, MCP-DGP, b. 45, CAUR). Iz kasnejših dokumentov je razvidno, da mu je uspelo organizirati dve propagandni skupini: eno v Pragi, drugo v Bratislavi (ACS, MCP-Gabinetto, b. 95) in na svojo stran pritegniti

11 Rajhovo ministrstvo za ljudsko prosveto in propagando.

12 Akcijski komiteji za univerzalnost Rima.

13 "Il fascismo non è merce da esportazione". Fašizem ni blago za izvoz. (Ledeer, 1973, 139).

celo prvega češkoslovaškega ministrskega predsednika in nekdanjega voditelja nacionalnih demokratov Karla Kramáňa (ACS, MCP-Gabinetto, b. 313 – report 53, 5. 11. 1936). Častni predsednik češkoslovaške sekcije CAUR dejansko že dalj časa ni imel vidnejšega vpliva na politični sceni. Prav tako kot organizacija, ki jo je predstavljal.

Organizaciji CAUR ni uspelo zaustaviti Hitlerjeve propagande, ki se je v tujini hitro širila; še bolj med številnimi pripadniki raznih nemških skupnosti, razpršenih po evropski celinii.¹⁴ Italija pa s svojo dejavnostjo ni odnehala, čeprav gre zasluga za njeno prisotnost v tujini bolj zanimanju lokalnih privrženecv kot pa načrtno izvedeni akciji.

Na polovici 30-ih let so se na Slovaškem začele vedno pogostejše pojavljati novice o Italiji. Poleg turističnih ponudb in revij, ki so predstavljale znamenito italijansko umetnost, literaturo itd., so se v tem času pomnožile publikacije s politično vsebino. V češkem jeziku je izšla Mussolinijeva knjiga *Řeči o Itálii a fašismu* (Govori o Italiji in fašizmu), kar ni na nikakršen način omejevalo njene prisotnosti tudi na slovaškem tržišču. Isto velja za publikacijo Andree Rossija – psevdonim, za katerim se je skrival Angelo Tasca, čigar delo *Pohod na Řím. Mussoliniho cesta k moci* (Pohod na Řím. Mussolinijeva cesta k moči.) je izšlo leta 1938. Ta dva primera jasno kažeta, da je protifašistično nastrojena Togliattijeva knjiga *Boj proti valce a fašismu* (Boj proti vojni in fašizmu) bila prej izjema kot pravilo.

Poleg prevodov so se v tem obdobju začela pojavljati še dela slovaških avtorjev: leta 1937 je Karol Murgaš izdal *Nové Taliansko* (Nova Italija), v katerem je pripovedoval o svojem potovanju po "novi" Italiji, pompozno opisoval dosežke italijanskega režima in perspektivnost fašistične ideje. Delo je kot podlistek izhajalo v bratislavskem dnevniku *Slovenská Pravda*, nato se je avtor, ki je bil zelo blizu Ljudski stranki, odločil za samostojno publikacijo, obogateno z gradivom, ki mu ga je nudil italijanski konzulat v Bratislavi.¹⁵ (ACS, MCP-Gabinetto, b. 313 – report 53, 5. 11. 1936).

Kasneje, leta 1939, se je na knjižnih policah pojavila

publikacija z naslovom *Propaganda*. Poleg prispevka nemškega ministra Goebblesa je knjižica vsebovala celoten govor, ki ga je italijanski zunanji minister Galeazzo Ciano imel v senatu 22. maja 1936. Predgovor je sestavil Alexander "Šaňo" Mach, od samega začetka eden izmed najožjih Tukovih sodelavcev in trenutno med vodilnimi osebnostmi skrajno desničarskega krila HSLS. Istega leta je bil spet na vrsti sam Mussolini in prevod njegovega dela, napisanega leta 1932, *La dottrina politica e sociale del fascismo* (Družbena in politična doktrina fašizma), ki ga je na Slovaškem izdala *Slovenská ľudová knihotlačiareň* z naslovom *Fašistická náuka* (Fašistični nauk). V predgovoru se prevajalec Vojtech Košík spušča na politično in ideološko področje ter z enako vnemo povečuje nemški in italijanski sistem.

Od leta 1929 je bil na bratislavskem vseučilišču na razpolago tudi lektorat italijanskega jezika, ki ga je vodil priznani italijanski slavist Arturo Cronia. Italija se je v tujini "širila" preko knjig, biltenov, prospektov in drugih publikacij. Na vsedržavni ravni pa, točneje v Pragi in s pomočjo tamkajšnjega italijanskega fašističnega središča (*Fascio*), so poleg drugega začeli s predvajanjem filmov. Ti so bolj spominjali na propagandistične dokumentarce kot pa na filmsko umetnost. 16. avgusta 1934 so v eni izmed najboljših praških kinodvoran (tudi zato, ker v praškem *Fasciu* niso še razpolagali z videoprojektorjem) organizirali večer, na katerem so predvajali film *Mussolini parla* (Mussolini govori), ki je po besedah italijanskega predstavnika v Pragi požel precej uspeha.¹⁶

Če se omejimo na slovaško stvarnost, je zanimivo izpostaviti dejstvo, da se prevodi iz italijanskega jezika v veliki meri nanašajo na italijanska dela z versko vsebino. Poleg npr. Goldonija in Pellica je tiskarna *Slovák* ponujala pretežno prevode raznoraznih papeških enciklik. Najbolj priljubljeni v tem smislu so bili papež Pij XI. in Lev XIII.

Dnevni tisk se je prav tako posvečal Italiji, predvsem od polovice 30-ih let dalje, ko se je ta z agresijo na Abesinijo (današnjo Etiopijo) odločila za vojni poseg v Afriki in za sodelovanje v španski državljanski vojni.

14 Namenoma se tu uporablja izraz *nemške skupnosti* in ne manjšine, ker bi slednji zvenel neustrezno, saj je npr. v Češkoslovaški republiki nemška narodna skupnost štela nad tri milijone članov, ki so predstavljali približno četrtino celotnega prebivalstva. Tudi v ostalih državah je bila nemška narodna skupnost precej številna.

15 Karol Murgaš je bil kasneje, po nastanku Slovaške republike, imenovan za odgovornega propagandne dejavnosti. Najvišji italijanski predstavnik v državi – Roncalli – se je o njem, v zgoraj omenjenem dokumentu, laskavo izrazil: "*If Murgaš nutre sentimenti di simpatia per il nostro paese, parla correntemente l'italiano e le sue favorevoli disposizioni nei nostri riguardi potranno essere utilizzate all'occorrenza.*" (Murgaš je zelo naklonjen naši državi, v italijanščini se gladko izraža in to njegovo naklonjenost bomo ob priliki lahko primerno izkoristili.).

16 "*Alla rappresentazione hanno assistito la collettività italiana al completo e numerosi invitati del ceto intellettuale cecoslovacco. [...] La proiezione è stata seguita col maggior interesse dal pubblico che ha sottolineato di entusiastici applausi le parole del Duce e le visioni più caratteristiche dell'Italia fascista.*"

(Predstavi je prisostvovala vsa italijanska skupnost in številni češkoslovaški intelektualci. Prisotna publika je pozorno sledila predvajanju in z navdušenim ploskanjem pozdravljala ducejeve besede in značilnosti fašistične Italije). (ACS, MCP-DGP, b. 45, št. 1542/1093, 18. 8. 1934).

Proti sicer mlačnim sankcijam Društva narodov se je oglašal že prej omenjeni Kramář. V vrstah nacionalnih demokratov in na straneh Narodnih listov je z naklonjenostjo spremljal italijanske zahteve. V parlamentu so njegove proteste podprli celo agrarnici, privrženci vodilne stranke *Republikánská strana zemědělská*. Le-ta se je v zadnjih časih pomikala vedno bolj proti desni. Sam predsednik Beneš, ki je leta 1935 na čelu države nadomestil Masaryka, se ni jasno izrazil proti italijanskemu napadu v Afriki. Obenem je fašistični veljak general Gajda v sodelovanju z organizacijo CAUR priredil na stotine sicer zelo hrupnih zborovanj in shodov, ampak s precej skromno udeležbo. (Borejsza, 1980, 213)¹⁷

Vzhodnoslovaški list *Podkarpatské hlasy* je s številnimi fotografijami o italijanskem vojaškem posegu v Afriki organiziral celo potujočo razstavo po Podkarpatski Rusiji oziroma Ruteniji – deželi, ki je v medvojnem obdobju pripadala Čehoslovaški. Urednik Hostaša je v tesnem sodelovanju z italijanskim konzulom Paolom Emiliom Giustijem, ki je preko svojega ministrstva priskrbel slikovno gradivo, poskrbel, da so si razstavo ogledali v Rachovu, Chustu, Sevlušu, Berehovem, Mukačevem in Užhorodu. Po besedah konzula samega je bila pobuda izredno uspešna in Italija si je na tak način nedvomno pridobila nove občudovalce.¹⁸ Sodelovanje med časopisom in konzulatom se je plodno nadaljevalo.¹⁹

Konzul Giusti je gradivo o pohodih italijanske vojske posredoval tudi nemškemu bratislavskemu časniku *Neue Pressburger Zeitung*, ki je vrsto fotografij razobesil v izložbah svojega sedeža v sarnem središču mesta.

Prav tako je tudi tednik *Nový Svet* uporabljal fotografije Mussolinija in njegove vojske. Priskrbelo mu jih je italijansko Ministrstvo za tisk in propagando (*Ministero per la Stampa e la Propaganda*), s posredništvom bratislavskega konzulata.

Vsesplošna radikalizacija družbe se je presenetljivo pokazala tudi na vsedrжавni ravni: leta 1935 je namreč na parlamentarnih volitvah največ glasov osvojila stran-

ka Sudetskih Nemcev (*Sudetendeutsche Partei*). Vodja Konrad Henlein je znal spretno uporabljati Hitlerjeve parole.

Ljudska stranka, ob tej priložnosti z manjšimi slovaškimi strankami avtonomistične usmeritve, združena v *Autonomistický blok* (Avtonomistični blok), je prejela nad pol milijona glasov, kar pomeni dobro tretjino vseh slovaških glasov. To pa sploh ni kazalo popolnega uspeha, saj se odsirotek njenih volivcev glede na prejšnje volitve ni bistveno povečal.²⁰ Tako imenovane čehoslovakiščne stranke so tudi na teh volitvah potrdile svojo premoč nad privrženci slovaške avtonomije.²¹

General Gajda je s svojo stranko *Narodna Obec Fašisticka* dosegel nezanemarljivih 167 tisoč glasov in 6 poslanskih mest, med katerimi enega na Slovaškem.

V zadnjih letih, po zatonu Rodobrane, se je Gajdova organizacija na Slovaškem precej okrepila. Voditelji so bili prepričani, da je tam situacija veliko bolj naklonjena širitvi fašističnih idej kot na Češkem ali pa na Moravskem. Češka centrala je gmotno podpirala slovaške sekcije. Poleg tega je namenoma ustanovila paralelno organizacijo, ki bi medse privabila tudi somišljenike madžarske in nemške narodnosti. *Arijská fronta*, tako so poimenovali novo skupino, se je odkrito sklicevala na Hitlerjeve misli. Zaradi dobrega odziva tam živčih Madžarov in Nemcev so zborovanja potekala trojezično, ampak prav protislovna narodnostna politika v zvezi s slovaškim vprašanjem je močno omejevala njen razmah na slovaških tleh. Gajdi in somišljenikom je spodletel tudi poskus, da bi se s svojim glasilom v slovaškem jeziku (leta 1936 so v Trnavi začele izhajati *Slovenské fašistické noviny*, ki so se leto kasneje preimenovali v *Hlas národá*, niso pa imele vidnejše vloge) uveljavili.

Nesporazumi glede narodnostne politike v okviru organizacije, notranji spori in boj za prevlado v stranki so botrovali ustanovitvi novih skupin. Tako so nastale *Strana slovenských fašistov* (Stranka slovaških fašistov), *Kresťansko-fašistická strana* (Krščansko fašistična stran-

17 Poljski zgodovinar omenja še glavnega urednika Poslednih Listov Karla Reznega, ki je ob vrnitvi iz Etiopije priredil osemdeset predavanj, konferenc in videoprojekcij. Za to je iz Rima dobil veliko vsoto denarja, kar, poudarja Borejsza, ni bila nikakršna izjema.

18 "L'esposizione a Užhorod venne chiusa ieri ed ebbe un successo straordinario: destò meritata attenzione e senza dubbio anche molte simpatie all'Italia." (Razstava v Užhorodu se je izjemno uspešno zaključila včeraj: izzvala je veliko zanimanja in nedvomno pridobila Italiji novih občudovalcev.) (ACS, MCP-DGP, b. 45, št. 2057/36, 13. 6. 1936)

19 "[...] il giornale stesso offre di esplicare, col nostro concorso ed appoggio, una sistematica propaganda d'italianità, della quale non so celarmi l'estrema importanza specie da parte di un foglio nettamente nazionale-cescoslovacco, edito nella Russia Subcarpatica." (Uredništvo časopisa se je ponudilo, da bi v sodelovanju z nami razvilo učinkovito propagandno dejavnost v prid italijanskosti, ki bi bila za nas izrednega pomena, glede na to, da je časopis nacionalno in češkoslovaško nastrojen in izhaja v Podkarpatski Rusiji.) (ACS, MCP-DGP, b. 45, fasc. I. 1936, št. 2568, 27. 7. 1936)

20 Na volitvah leta 1925 je HŠLS prejela približno 489 tisoč glasov, oktobra 1929 425 tisoč, v maju 1935 pa je *Autonomistický blok* dosegel nekaj nad 564 tisoč preferenc (v vsedržavnem merilu je to pomenilo 6,9%). (Olivová, 2000, 332)

21 Kot že povedano, je največ glasov prejela Heinleinova sudetskonemška stranka, in sicer 1.249.530 preferenc (oziroma 15,2%), tesno za njimi agrarnici s 1.176.593 glasov (14,3%), tretji so se uvrstili socialdemokrati in dosegli nekaj nad milijon glasov (12,6%), medtem ko je skoraj 850 tisoč volivcev glasovalo za komuniste. Prav tam.

ka), *Biele bratstvo-Slovanská jednota* (Bela slovansko-bratovska enotnost), *Občianska strana kresťanských roľníkov a robotníkov* (Državlјanska stranka krščanskih kmetov in delavcev) in še cela kopica majhnih ekstremističnih celic, ki so kazale na širitev fašističnih in nacističnih misli v državi, ki se je v tistem obdobju v srednji Evropi edina lahko ponašala z bolj ali manj demokratično ureditvijo.

Ojačitev ekstremističnih smeri se je kazala predvsem znotraj HSLS, kjer so se privrženecem Mussolinijevega režima priključili občudovalci nemških nacionalsocialistov. V stranki se je po številnih propadlih zahtevah po avtonomiji vedno bolj uveljavljalo skrajno desno krilo: "... ki je ponazarjalo naraščajoči pritisk desničarskega radikalizma v Evropi in je na stranko HSLS močno vplivalo. Pieštanski strankarski kongres je leta 1936 jasno pokazal, da skupina fašistično usmerjenih skrajnežev vodi celotno gibanje. Frustracija, razočaranje in pričakovanja so pahnila zmerno krilo v ozadje. *Ludaci* (privrženec Ljudske stranke) so strnili vrste z ostalimi opozicijskimi strankami, in sicer s stranko Sudetskih Nemcev, s Slovaško nacionalno stranko, s češkimi fašisti generala Gajde in z ostalimi skrajno desničarskimi strankami. Istočasno so vzpostavili stike s tujimi fašističnimi gibanji, vključno z nemškim in italijanskim."²²

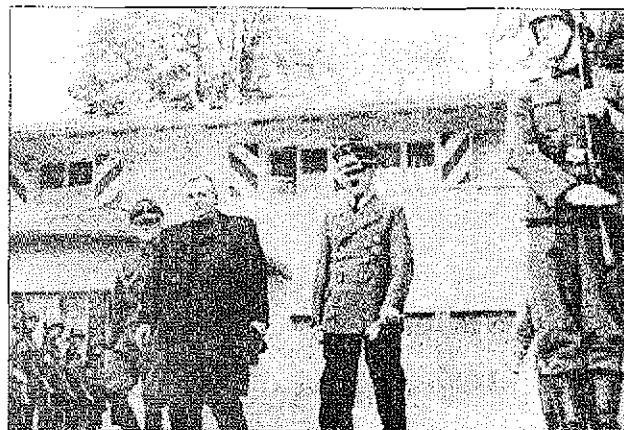
Po Hlinkovi smrti avgusta 1938 se je v stranki razvnel boj za nasledstvo med Sidorjevo in Tisovo strujo. Zmagal je slednji. Na dogodke, ki so se v nadaljnjih mesecih zvrstili in bistveno spremenili položaj države, pa Tiso ni mogel bistveno in neposredno vplivati.

NOVI RED V NOVI DRŽAVI

Z Münchenskim sporazumom med Italijo, Nemčijo, Francijo in Veliko Britanijo septembra 1938 je bilo češko in moravsko obmejno ozemlje dodeljeno Nemčiji. Predsednik Beneš se je samovoljno odločil zapustiti državo in se je zatekel v London. V vsesplošni zmedbi in potrtosti je hotela HSLS v svoj prid izkoristiti ta, zanj ugoden trenutek; sklicala je zborovanje vseh slovaških strank (razen komunistov) in jim vsilila svoj predlog o avtonomiji. Tako imenovani Žilinski sporazum (*Žilinská dohoda*), ki ga je praška vlada nekaj dni kasneje sprejela, ne da bi ga sploh obravnavala, je določal ustanovitev avtonomne pokrajine z lastno vlado, na čelu katere je stal monsinjor Jozef Tiso. Českoslovaška se je tako dejansko spremenila v federativno enoto in Slovaška je dobila uradni naziv *Slovenská krajina* (Slovaška

pokrajina). Mesec kasneje, v novembru, se je Slovacom pripetilo to, kar je prej doletelo Čeha: na Dunaju sta se italijanski zunanji minister Ciano in njegov nemški kolega Von Ribbentrop odločila, da bosta južni del Slovaške dodelila Madžarski. Z dunajsko arbitražo (*Viedenská arbitráž*) 2. novembra 1938 si je Madžarska prisvojila petino slovaškega ozemlja in 800 tisoč prebivalcev, od katerih jih je bilo približno 250 tisoč slovaškega rodu.

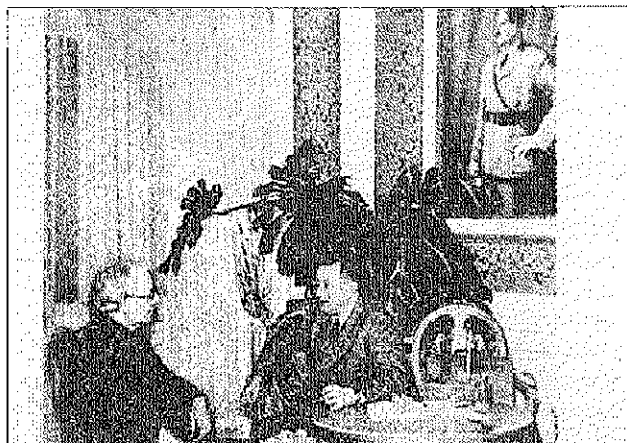
HSLS je izkoristila situacijo in z geslom o potrebi po narodni enotnosti monopolizirala politično dejavnost. Ustanovili so novo stranko HSLS – *Strana slovenskej národnej jednoty* (HSLS – Stranka slovaške narodne enotnosti), v katero so se morale ostale stranke, zato da ne bi izpadle kot protinacionalne, vključiti. Dejavnost komunistov je bila prepovedana in začeli so se ukrepi proti svobodi tiska, gibanja in prepovedi zborovanj. Veliko Čehov je bilo odpuščenih iz javnih služb; zamenjali so jih Slovaki. Nadaljevali so se vedno bolj ostri napadi na tako imenovane *čehoslovakiste* oziroma privrženec češkoslovaške enotnosti. Odnosi med osrednjo in slovaško vlado so zato postajali iz dneva v dan bolj napeti. Nekateri visoki funkcionarji Ljudske stranke niso skrivali namena, da bi v bližnji prihodnosti postavili na noge samostojno slovaško državo. Mach, Tuka, Sidor, Murgaš, Kirschbaum, Ďurčanský so si poleg osebnih trenj in spletkarjenj hoteli pridobiti čimvišje položaje v novi, popolnoma samostojni državni enoti. Ustanovili so posebno paravojaško skupino, imenovano *Hlinková Garda* (HG), ki je spominjala na razpadlo *Rodobrano* in

Sl. 1: Tiso in Hitler (Kováč, 1998).

Fig. 1: Tiso and Hitler (Kováč, 1998).

²² "... it reflected the mounting pressure of right-wing radicalism in Europe and was affected by it. The convention of 1936, held at the spa of Piešťany, proved that a group of fascist-minded extremists was driving the movement. Frustration, disappointment, and expectation pushed the moderates to the background. The *Ludaks* closed ranks with other parties of parliamentary opposition such as Sudeten German Party, the Slovak National Party, the Czech Fascists of general Rudolf Gajda, and other minority groups on the extreme right. At the same time contacts were made with foreign Fascist movements, including those of Germany and Italy." (Jelinek, 1976, 11)

Sl. 2: Vojtech Tuka s tujim diplomatom (Kováč, 1998).
Fig 2: Vojtech Tuka with foreign diplomat (Kováč, 1998).

v načrtih njenih voditeljev je predstavljala prvi zameetek slovaške vojske v bodoči samostojni državi. Da bi prej omenjeni voditelji HSLS dosegli svoj cilj, so začeli še bolj izrazito oponašati nemški in italijanski režim. Tudi navidezno manj ekstremistični vodja Tiso.

Pred koncem zime se je Hitler naveličal slovaškega obotavljanja in marca 1939 pod grožnjo svojih vojsk bolj ali manj vsilil Slovakom samostojnost. 14. marca je slovaška vlada razglasila odcepitev od že prej zreducirane Češkoslovaške in Hitler je naslednji dan vkorakal v Prago. Na eni strani je nastal protektorat Češke in Moravske, na drugi pa samostojna Slovaška republika, ki je bila v resnici popolnoma v primežu nemških odločitev.

Nemški vpliv je bil nedvomno najbolj prisoten. Premoč, ki si jo je v poslednjih letih ustvaril, je bila očita. Vsekakor so Italijani, zahvaljujoč se predvsem lokalnim somišljenikom, vzbujali določeno zanimanje.

Že decembra 1938 je italijanski konzul v Bratislavi Lo Faro pisal svojemu ministrstvu za propagando prošnjo, ki mu jo je posredoval urad za propagando pri slovaški vladi. Slednji, kot je sam konzul zapisal, "kaže aktivno zanimanje za naše ideje in ustanove"²³ in bi, dodaja konzul, rad za to prejemal časopise in revije iz Italije.

Ko je slovaški parlament 14. marca 1939 razglasil neodvisnost, niso bili postavljeni temelji nove ustave. Naloga je bila poverjena ožji komisiji, kateri je načeloval Tuka. V pogovoru, ki ga je slednji imel z italijanskim predstavnikom Lo Farom, se je glede fašistične totalitarne ureditve laskavo izrazil. Po Tukovih besedah bi ta najbolj ustrezala novi državi, ker je italijanskim fašistom, v nasprotju z nemškimi nacionalsocialisti, uspelo uskladiti totalitarni koncept s katoliško tradicijo.²⁴ V istem dopisu konzul navaja Tukovo prošnjo za italijanski zakonik; predvsem za tista poglavja, ki obravnavajo korporativizem vse do ustanovitvenega zakona za *Camera dei Fasci e delle Corporazioni*.²⁵

Tuka se je večkrat oglašil na italijanskem konzulatu, ki se je kasneje spremenil v ambasado, in prosil za pomoč pri oblikovanju nove slovaške ustave, ki naj bi od blizu spominjala na italijansko (ACS, MCP-DGP, b. 47, št. 771, 13. 4. 1939). Kmalu za tem je delegacija z Jozefom Mikušom na čelu obiskala *Ministero della Cultura Popolare*, da bi se seznanila z delovanjem italijanskega propagandnega aparata (ACS, MCP-DGP, b. 46, 14. 11. 1939).

Italija je bila torej v mislih slovaških glavarjev najprimernejši zgled za lastne državotvorne načrte.

Čeprav je bila novo nastala Slovaška, kot velik del srednje in vzhodne Evrope, pod popolnim nemškim nadzorom, se Italija ni hotela odpovedati sodelovanja v strateško pomembnem prostoru, v podonavsko-balkanskem bazenu.²⁶

Italija, predvsem *Ministero della Cultura Popolare*, je preko svojega konzulata na Slovaško pošiljala biltene, prospekte, knjige in revije, ki naj bi na razne načine propagandirali fašistični režim. *Regio Ministro* (kraljevi minister) Roncalli, ki je takrat vodil italijansko predstavništvo, je gradivo delil po celi deželi. Čeprav se ga je največ uporabljalo v prestolnici Bratislavi, je bilo tudi drugod povpraševanje po informacijah o fašizmu, Italiji in Mussoliniju precejšnje.

Slovaško vodstvo, v prvi vrsti predsednik Tiso, si je želelo "oprijeti" Italije in tako ohraniti vsaj delno neodvisnost od Hitlerjevih ukazov. Čeprav so bili Slovaki gospodarsko popolnoma podrejeni tretjemu rajhu, so hoteli ostati v svojih političnih odločitvah vsaj delno

23 "mostra attivo interessamento alle nostre idee ed istituzioni" (ACS, MCP-DGP, b. 47, št. 3246, 31. 12. 1938).

24 "... ha sottolineato che dei due tipi di Stato autoritario, il fascista ed il nazionalsocialista, quello Italiano meglio si conta alla Slovacchia, in quanto è riuscito a conciliare la concezione totalitaria con le tradizioni cattoliche della Nazione." (... podčrtal je, da je med dvema avtoritarnima sistemoma, fašističnim in nacionalsocialističnim, italijanski najbolj primeren slovaški stvarnosti, v kolikor je fašizmu uspelo združiti totalitarni koncept z državno katoliško tradicijo.) (ACS, MCP-DGP, b. 47, št. 771, 13. 4. 1939)

25 "Il Prof. Tuka mi ha perciò pregato di procurargli con ogni urgenza i testi delle nostre leggi fondamentali, con particolare riguardo alla organizzazione corporativa fino alla legge costitutiva della Camera dei Fasci e delle Corporazioni." (Prof. Tuka me je zato zaprosil, naj mu čimprej priskrbim besedila naših zakonov, predvsem tista, ki obravnavajo korporativno organizacijo vse do ustavnega zakona o *Camera dei Fasci e delle Corporazioni* – Zbornica Fašov in Korporacij.) (ACS, MCP-DGP, b. 47, št. 771, 13. 4. 1939).

26 Italijani so temu območju pravili *bacino danubiano-balcanico*.

samostojni. Zato so se naslanjali na italijanski fašizem in se hoteli z ideološko diferenciacijo zoperstaviti nacistični nadvladi.

S *Salzburškimi rokovanji* poleti 1940 med Von Ribbentropom in Hitlerjem na eni strani ter slovaškimi voditelji na drugi strani je bilo bolj ali manj želenih upov o neodvisnosti od Nemčije konec. Firer je dal v slovaški vladi odstavi protinemško nastrojene elemente, v prvi vrsti zunanjšega in notranjšega ministra Đurčanskega, in namesto njih je postavil sebi zveste osebnosti.

Slovaki so s svojim delom v prid fašistične Italije nadaljevali, njihova dejavnost pa je verjetno spadala med rutinsko propagandistično delovanje, ki je posvečalo povečano pozornost vojnim zaveznikom. Prav tako je bila tudi Paveličeva Hrvaška predmet stalne pozornosti, predvsem s strani tiska. Italija pa je ostajala, po Nemčiji, najbolj priljubljena.

O stanju, ki je takrat vladalo na Slovaškem, natančno poroča Manlio Sargenti, član študijskega odbora *Lo Stato corporativo*. V poletju 1940 se je udeležil prvega tečaja slovaške kulture, ki ga je univerza iz Bratislave priredila za tujce. Ob zaključku pa je pripravil izčrpano poročilo, kjer s političnega, gospodarskega in socialnega zornega kota jasno opisuje novo slovaško državo. Poleg tega pogloblja primerjave z bližnjimi sosedi in zavezniki (ACS, MCP-DGP, b. 47, 7. 10. 1940). Takratni italijanski predstavnik v Bratislavi Roncalli govori o izredno dobro sestavljenem članku, ima pa pomisleke v zvezi z morebitno objavo: kritike o nemškem vmešavanju v slovaške notranje zadeve bi bile po njegovem mnenju nekoliko predrzne. (ACS, MCP-DGP, b. 47, 27. 11. 1940)

V novembru 1940 je slovaško predstavništvo v Rimu začelo izdajati bilten z naslovom *Notiziario Slovacco* (Slovaški vestnik), ki je veliko pozornosti posvečal slovaško-italijanskim stikom in podobnostim med obema vladnima sistemoma. Poudarjal je sodelovanje med mladinskima organizacijama obeh režimov, na eni strani Hlinková mládež (HM) na drugi pa G. I. L. (Gioventù Italiana del Littorio), ki sta s stalnimi srečanji dejansko utrjevali prijateljske stike (ACS, MCP-DGP, b. 46, *Legazione della Repubblica Slovacca*, 15. 11. 1940 in *ASMAE, Affari Politici Cecoslovacchia, posizione Slovacchia*, b. 29). Podobnim pobudam je rad sledil tudi slovaški tisk. Ob obisku najvišjih predstavnikov G.I.L.-a v Bratislavi je časopis *Slovák* 28. maja 1941 na tretji strani objavil govor vrhovnega poveljnika organizacije HM, Alojza Macka, in sicer v obeh jezikih, slovaškem in italijanskem. Večkrat se je z italijansko-slovaškim sodelovanjem ukvarjal tudi dnevnik *Gardista*, glasilo Hlinkove Garde (HG).

Poslanec Roncalli se je, da ne bi vzbudil nezaupanja v očeh nemških oblasti, v svoji dejavnosti gibal previdno. Njegova poročila o položaju na Slovaškem so redno "romala" v Rim in vedno večje število slovaških privržencev se je obračalo na italijansko ambasado.

Slovaške prošnje so posredovali v Rim, kjer so jim ponavadi ustrezno ugodili. Časopisna uredništva so spraševala po slikah z bojišč (ACS, MCP-DGP, b. 47, št. 1190, 19. 4. 1941), raznorazne organizacije po publikacijah in ostalem propagandnem gradivu (ACS, MCP-DGP, b. 47, št. 902728/32, poz. 10-2/3-6, 3. 4. 1942), Hlinková Garda iz Brezna nad Hronom pa celo po sliki, fotografiji italijanskega duceja (ACS, MCP-DGP, b. 47, št. 3186, 7. 10. 1941). Veliko uspeha so imele italijanske božične pesmi, ki jih je predvajal slovaški radio (ACS, MCP-DGP, b. 47, št. 12589, 18. 11. 1941); medtem ko so iz gimnazije iz Michalovc zaprosili za partiture raznih fašističnih pesmi, kot npr. *Giovinezza*. (ACS, MCP-DGP, b. 47, št. 12589, 18. 11. 1941)

Iz navedenih dokumentov se lahko sklepa, da je bilo v tistih vojnih letih italijansko veleposlaništvo precej aktivno. Glede na že povedano pa se zdi, da so bili predvsem Slovaki tisti, ki so se za italijansko prisotnost zavzemali.

Društvo *Nástup*, ki se je že v medvojnem obdobju jasno opredeljevalo v prid fašističnim idejam, je večkrat organiziralo ogleda italijanskih propagandističnih filmov, predvsem takih, ki so opisovali bitke na frontah. Filmske večere je prirejala tudi bratislavská Fascio (organizacija, ki je združevala italijanske fašiste in njene tesne sodelavce), ki je takrat štela nekaj nad petdeset članov. Projekcije so se odvijale v sodelovanju z Italijanskim kulturnim inštitutom (Istituto Italiano di Cultura), ki je bil prav tako ustanovljen v tistih letih. Svoj sedež je imel v stavbi, ki jo je dalo na razpolago znano italijansko zavarovalno podjetje R.A.S. (Riunione Adriatica di Sicurtà) v samem centru mesta, na Ventúrski ulici št. 3. Inštitut je razpolagal tudi z video-projektorjem; stroške za nakup je seveda krilo italijansko ministrstvo za ljudsko kulturo – *Ministero della Cultura Popolare*.

Sl. 3: Slovaška vlada leta 1939 (Kováč, 1998).

Fig. 3: Slovak government in 1939 (Kováč, 1998).

Ob vedno očitnejših neuspehih italijanskih in nemških vojsk na raznih bojiščih se je začelo stanje bistveno spreminjati. Slovaško javno mnenje, ki je do takrat precej pasivno in vdano sledilo vojnemu dogajanju, je začelo pritiskati na vladajoče kroge. Nemški veljaki in njihovi slovaški sodelavci so držali vzvode oblasti še vedno v svojih rokah, njihov ugled oziroma podpora s strani državljanov pa sta začela naglo upadati. Italijani so začeli postopoma izgubljati vse težko pridobljene vplivne položaje, po kapitulaciji Italije septembra 1943 pa so svojo dejavnost dokončno prekinili.

ZAKLJUČNE MISLI

Iz vsebine besedila je razvidno, da enako upravičeno lahko govorimo o nemškem kot o italijanskem vplivu na Slovaškem v obdobju med svetovnima vojnama.

Vsa dela, ki se ukvarjajo z novejšo slovaško oziroma češkoslovaško zgodovino poudarjajo in izpostavljajo nemški "delež" pri soustvarjanju slovaške polpretekle dobe. To je popolnoma razumljivo. Stikov, medsebojnih odnosov in izmenjav je bilo še in še. Vsekakor podrobnejši pogled razširja celotno vrsto raznoraznih vplivov na slovaško stvarnost. Ne da bi upoštevali madžarskega, ki je zaradi skupne tisočletne države nedvomno prevladujoč, in češkega, se za medvojno obdobje opazi dvojje: na eni strani vpliv tako imenovanih zahodnih demokracij, v prvi vrsti Francije, na drugi pa ideologija fašistične Italije.

Dejstvo, da se je Češkoslovaška politično naslanjala na Francijo, je bilo že omenjeno. Kar se tiče Italije je iz prispevka razvidno, da se je slednja na Slovaškem uveljavila predvsem zaradi lokalnih stremeljenj. Po Mussolinijevem prevzemu oblasti se je fašistična ideologija uveljavila tudi na Slovaškem. Najbolj zgovoren primer je bilo delovanje zloglasne organizacije *Rodobrana*. Njena razgibana dejavnost potrjuje, da je pred nemškim nacionalsocialističnim sistemom na slovaških tleh

delovala skupina, ki se je jasno sklicevala na italijanski fašizem.

V do sedaj pregledanem arhivskem gradivu ni dokazov, da bi iz Italije *Rodobrana* gmotno podpirali, kot je Mussolini delal npr. z ustaškimi separatisti. Možnosti pa ne gre izključiti. Nujno bi potrebovali še temeljitejšo raziskavo, doslej zbrani podatki pa zadoščajo, da se lahko piše o vplivu italijanskega fašizma na Slovaškem. Celih deset let pred Hitlerjevim nastopom je v slovaškem delu države delovala razvejana organizacija, ki se je zgledovala po italijanskih fašističnih organizacijah.

V obdobju tridesetih let, ko so *Rodobrana* že razpustili in se je fašistični nauk iz zaokroženih skupin razširil med pripadnike Ljudske stranke, je bila dejavnost italijanskih oblasti kar dobro opazna. V omenjenih dokumentih je izpričano, da je fašistična propaganda delovala tudi na Slovaškem. Mussolini se je tako hotel zoperstaviti Hitlerjevemu naglemu prodiranju na tisto interesno območje, ki ga je do nedavnega pojmoval za svoje. Ni mu uspelo. Vendar pa Italijani s svojo dejavnostjo niso odnehali.

Po Münchenski razdelitvi Češkoslovaške in kasnejši razglasitvi slovaške neodvisnosti je bila nemška nadvlada očitna. Mnogi viri opisujejo razmerje med neodvisno Slovaško in tretjim rajhom kot pravo vazalstvo. Iz prejšnjih ugotovitev pa je moč opaziti, da obnašanje slovaških oblasti le ni bilo tako enolično. Po krajšem pregledu so razpoke takoj jasno vidne. Marsikdo, tudi na najvišji strankarski ravni, se je raje nagibal k italijanskemu totalitarnemu vzorcu, kot pa slepo sledil ukazom iz Berlina. V upanju, da bi se vsaj na ideološki ravni osvobodil iz Hitlerjevega objema, se je del vladajoče Ljudske stranke naslanjal na italijanski režim. Slednji je po svojih močeh skrajneže rad podpiral. To še dodatno potrjuje, da je bila fašistična Italija res politično in ideološko vpletena, in sicer v obdobju in v prostoru, ki se je v prejšnjem stoletju večkrat znašel v središču pozornosti.

FASCIST ITALY IN SLOVAKIA: RELATIONS BETWEEN ITALY AND SLOVAKIA FROM MUSSOLINI'S RISE TO POWER TO HIS CAPITULATION

Borut KLABJAN

IT-34018 Dolina (Trst), Dolina 35

e-mail: borutkla@hotmail.com

SUMMARY

The influence of fascist ideology in Slovakia, which in the inter-war period was part of the Republic of Czechoslovakia, started to take root in the early 1920s when the fascist regime in Italy had just come to power. Although in the early years of his supremacy Mussolini did not have enough power to systematically expand the fascist doctrine beyond the Italian borders, soon after the March on Rome it penetrated some circles within Slovak society. Members of the Slovak People's Party were among the first to use these and similar political ideas to their own advantage with the goal of achieving the greatest possible autonomy for their country. Undoubtedly, their most significant figure was Bela (Vojtech) Tuka. He created the Rodobrana paramilitary group, which resembled the Italian Squadre d'Azione gangs. In fact, Tuka acted on behalf of the Hungarian irredentist movement and aimed at the return of Slovak territory to the hated Hungarian rule. Despite numerous rises and falls, the Rodobrana managed to survive until the end of the 1920s when Tuka was arrested and the organization ultimately abolished by the Prague authorities.

However, in that period the power of Mussolini's regime in Italy grew. The Lateran Treaty between the Italian state and the Vatican confirmed the unconditional support of the ecclesiastic authorities for Il Duce's politics, which made the Italian regime acceptable for millions of Catholics who until then had viewed it more or less with skepticism and distrust.

The importance of the Catholic religion in Slovakia and other parts of Central Europe made people more receptive to the sallies of Italian fascism against 'godless' Soviet communism. Fascist principles no longer had to remain hidden in semi-illegal groups and organizations but gained popularity, in particular among the supporters of the People's Party, who in the 1930s became almost entirely right wing and could barely conceal their secessionist tendencies.

When Hitler's national socialism-economically and then politically-conquered the territory of Central Europe, Mussolini's ideological supremacy began to decline. In Slovakia, however, owing to their local supporters, Il Duce's brand of fascism survived.

After the establishment of the state of Slovakia in 1939, the support for this fascist ideology strengthened because enough Slovak leaders leaned on Mussolini's regime to get rid of-at the ideological level-German control.

Key words: Italy, Slovakia, Czechoslovakia, Central Europe, inter-war period, World War II, fascism, fascist propaganda

VIRI IN LITERATURA

ACS – Archivio Centrale dello Stato, MCP – Ministero della Cultura Popolare, DGP – Direzione Generale Propaganda, b. 45, CAUR.

ACS, MCP – Gabinetto, b. 95, fascikel *Relazioni sull'attività della direzione generale della propaganda*.

ACS, MCP–Gabinetto, b. 313 – report 53, 5. 11. 1936.

ACS, MCP–DGP, b. 45, št. 1542/1093, 18. 8. 1934.

ACS, MCP–DGP, b. 45, št. 2057/36, 13. 6. 1936.

ACS, MCP–DGP, b. 45, fasc. I. 1936, št. 2568, 27. 7. 1936.

ACS, MCP–DGP, b. 47, št. 3246, 31. 12. 1938.

ACS, MCP–DGP, b. 47, št. 771, 13. 4. 1939.

ACS, MCP–DGP, b. 46, 14. 11. 1939.

ACS, MCP–DGP, b. 47, 7. 10. 1940.

ACS, MCP–DGP, b. 46, Legazione della Repubblica Slovacca, 15. 11. 1940.

ACS, MCP–DGP, b. 47, 27. 11. 1940.

ACS, MCP–DGP, b. 47, št. 1190, 19. 4. 1941.

ACS, MCP–DGP, b. 47, št. 3186, 7. 10. 1941.

ACS, MCP–DGP, b. 47, št. 12589, 18. 11. 1941.

ACS, MCP–DGP, b. 47, št. 12589, 18. 11. 1941.

ACS, MCP–DGP, b. 47, št. 902728/32, pos. 10-2/3-6, 3. 4. 1942.

ASMAE – Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri, Affari Politici Cecoslovacchia, posizione Slovacchia, b. 29.

DDI – Documenti Diplomatici Italiani: 7. serija, 5. zv., dok. št. 337, str. 332.

Berend, I. T., Ranki, G. (1978): Lo sviluppo economico nell'Europa centro-orientale nel XIX° e nel XX° secolo. Bologna, Il Mulino.

Borejsza, J. (1981): Il fascismo e l'Europa Orientale. Dalla propaganda all'aggressione. Roma-Bari, Biblioteca di Cultura Moderna Laterza.

Burgwyn, H. J. (1979): Il revisionismo fascista. La sfida di Mussolini alle grandi potenze nei Balcani e sul Danubio, 1925-1933. Milano, Feltrinelli.

Bystrycký, V. (1991): K politike strán Česko-Slovenska v medzivojnovom období. Historický Časopis, XXXIX, 4-5. Bratislava, [S.n.], 498-501.

Caccamo, F. (2000): Italia e Cecoslovacchia negli anni Venti. Nuova Storia Contemporanea. IV, 2 (marec – april), Roma, Editrice Luni, 59-76.

Cecoslovacchia (La) (1925). Roma. Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale, Anonima Romana Editoriale.

Ciano, G. (1969): Diario. Milano, Rizzoli.

Čaplovič, M. (2001): Branné organizácie v Československu 1918-1939. (So zreteľom na Slovensko). Bratislava, Ministerstvo obrany Slovenskej republiky.

Deák, L. (1993): Viedenská arbitráž (2. november 1938) – Mnichov pre Slovensko. Bratislava, Slovak Academic Press.

Husa, V. (1967): Zgodovina Čechov in Slovakov. Ljubljana, DZS.

Hronský, M. (2002): Talianska vojenská misia v začiatkoch ČSR. História, II, 3. Bratislava, 19-21.

Jelinek, Y. (1976): The Parish Republic: Hlinka's Slovak People's Party 1939-1945. New York – London, East European Quarterly, Columbia University Press.

Kamenec, I. (1980): Prenikanie fašistickej ideológie a organizácií Národnej obce fašistickej do Slovenského politického života v medzivojnovom období. Historické štúdie, 24. Bratislava, Ústav historických vied SAV, 43-76.

Kováč, D. (1998): Dejiny Slovenska. Praga, Nakladatelství Lidové noviny.

Krámer, J. (1957): Irredenta a separatizmus v slovenskej politike. Štúdia o ich vzťahoch. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.

Křesálková, J. (1991): La letteratura italiana in Cecoslovacchia. Milano, Edizioni A. Guerini e Associati.

Larsen, U. S., Hagtvet, B., Myklebust, P. J. (1996): I Fascisti. Le radici e le cause di un fenomeno europeo. Firenze, Ponte alle Grazie.

Leeden, A. M. (1973): L'internazionale fascista. Roma – Bari, Laterza.

Leoncini, F. (1978): Italia e Cecoslovacchia 1919-1939. Rivista di studi politici internazionali, XLV, 3. Firenze, Monnier, 357-372.

Lexikón Slovenských dejín (1997). Bratislava, Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo.

Lipták, L. (2000): Slovensko v 20. storočí. Bratislava, Kalligram.

Nižňanský, E. (1993): Kto bol kto za I. ČSR. Bratislava, Q111.

Oxfordova enciklopedija zgodovine (1993). Oxfordova enciklopedija zgodovine, 2. knjiga (Od 19. stoletja do danes). Ljubljana, DZS.

Olivová, V. (2000): Dějiny první republiky. Praga, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.

Wildova Tosi, A. (1980): Bibliografia degli studi italiani sulla Cecoslovacchia (1918-1978). Roma, Bulzoni.